

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЧЕНДЕЙ НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 811.111 = 115 : 811.161.2

**ПОЕТИКО-КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОР СТИХІЙ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі англійської філології Ужгородського національного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Фабіан Мирослава Петрівна,
Ужгородський національний університет,
завідувач кафедри англійської філології,
декан факультету романо-германської філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Голубовська Ірина Олександрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри загального мовознавства
та класичної філології

кандидат філологічних наук, доцент
Толчєєва Тетяна Станіславівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
докторант кафедри загального
та українського мовознавства

Захист відбудеться “13” жовтня 2009 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “4” вересня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню поетико-когнітивного потенціалу метафор стихій в англійській та українській мовах. У роботі обґрунтовано наукову коректність застосування терміна “метафори стихій” як різновиду метафоричних концептів на позначення першооснов буття, скласифіковано метафори стихій за метафоричними полями і мережами, виявлено спільні механізми творення базових (ядерних) та відмінні характеристики переосмислених (периферійних) метафоричних концептів в англійських та українських поетичних текстах.

На сучасному етапі розвитку когнітивної поетики спостерігається актуалізація досліджень із вивчення концептуальної метафори як джерела словесних поетичних образів у художніх текстах (Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, В. Г. Ніконова, Е. А. Semino, G. Steen, R. Tsur). При цьому дискусійними і донині залишаються два принципові питання щодо визначення власне механізмів формування концептуальних метафор (С. А. Жаботинська, М. В. Нікітін), а також їхнього співвідношення з когнітивними (Д. Ю. Буйнова, А. О. Попова) й образними (О. О. Опарина, В. М. Телія, Z. Kovecsés) метафорами.

Ґрунтовний аналіз наукових праць із першої проблеми свідчить про наявність двох підходів до розгляду концептуальної метафори і метафоричного концепту: 1) структурного, представники якого (О. М. Баранов, Ю. М. Караулов) спираються на положення когнітивної теорії формування концептуальної метафори, пов’язаної з цілим комплексом перетворень у концептуальних системах, у яких акумулюються знання про світ (R. W. Gibbs, G. Lakoff), та 2) етноцентричного, засновники якого (Н. Д. Арутюнова, В. В. Красних) витлумачують метафоричний концепт як особливий концептуальний носій етнокультурних стереотипів. Основна відмінність у позиціях учених полягає в різному розумінні складових компонентів концептуальної метафори, що є результатом репрезентації знань про одну концептуальну сферу в термінах іншої (G. Lacoff, M. Johnson), і метафоричного концепту – моделі взаємодії концептів на аналогічній основі (М. В. Нікітін). Так, аналіз концептуальних метафор здійснюється переважно через метамову асоціативних фреймів (С. А. Жаботинська), тим часом метафоричний концепт є трирівневою одиницею, побудованою за принципом аналогії (І. В. Толочін), яка закріплена у свідомості носіїв конкретної мови і є відмінною у представників інших лінгвокультур.

Для реферованої дисертації релевантним є саме етноцентричний підхід до вивчення метафоричних концептів в англійській та українській мовах, адже важливим для зіставлення є виявлення особливостей характеру аналогій, покладених в основу *метафор стихій* (М. В. Піменова) – метафоричних моделей, концептом-корелятом яких є одна з основних стихій (ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ, ВОДА й ВОГОНЬ) або її структурні компоненти (КВІТКА, ВІТЕР, ХВИЛЯ, СОНЦЕ тощо). В англійських та українських поетичних текстах функцію *метафор стихій* як різновиду першооснов буття в аспекті їхньої концептуалізації виконують *метафоричні концепти*.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її спрямуванням на вивчення концептуалізації метафоричних смислів у поетичних текстах та виявлення механізмів формування метафоричних значень у різних лінгвокультурах. Зіставно-типологічний і порівняльно-історичний підходи до аналізу поетико-когнітивного потенціалу метафор стихій у неблизькоспоріднених мовах є необхідними для здійснення реконструкції базових (ядерних) та переосмислених (периферійних) метафоричних концептів в англійській та українській метафоричних картинах світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Ужгородського національного університету. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри англійської філології факультету романо-германської філології Ужгородського національного університету “Соціолінгвістичні й прагматичні аспекти мовної взаємодії та навчання англо-, німецько- та франкомовній комунікації” (тему дисертації затверджено вченою радою Ужгородського національного університету, протокол № 4 від 24 квітня 2008р., перезатверджено – протокол № 10 від 27 листопада 2008р.).

Метою дисертаційної роботи є виявлення поетико-когнітивного потенціалу метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- уточнити співвідношення понять “концептуальна метафора” і “метафоричний концепт” у когнітивній лінгвістиці;
- обґрунтувати необхідність застосування терміна “метафори стихій” як різновиду метафоричних концептів на позначення першооснов буття, що функціонують у поетичних текстах;
- розробити методику зіставлення метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах;
- класифікувати метафори стихій за основними метафоричними полями і мережами та виокремити ядерні й периферійні елементи цих одиниць в англійських та українських поетичних текстах;
- виявити семантико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах;
- зіставити функціонально-семантичний потенціал переосмислених метафор стихій в англійській та українській мовах з урахуванням етнокультурних особливостей кодування образної інформації.

Об'єкт дослідження становлять метафори стихій в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є когнітивно-семантичний і функціональний потенціал базових і переосмислених метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах.

Джерельною базою дисертації є поетичні тексти Дж. Г. Байрона (зі збірок “Selections From Byron. Lyrical Verse”, “The Poetical Works of Lord Byron”) та українські тексти (Байрон Дж. Г. Лірика (перекл. Д. Паламарчука), Байрон Дж. Г.

Твори (перекл. В. Богуславської), “Пісня про луддитів”, “Сьогодні минув мені тридцять шостий рік” (перекл. Ю. Корецького), “Безсонних сонце” (перекл. Г. Кочура), “Шільйон” (перекл. В. Мисика)). Фактичний матеріал дисертації становлять 880 англійських та українських метафор стихій (по 440 од. у кожній мові).

Методи дослідження. Зіставно-типологічний метод дозволив виявити спільні та відмінні способи концептуалізації метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах; порівняльно-історичний – сприяв реконструкції первинного значення метафор стихій в англійській та українській мовах, а інтерпретаційно-текстовий – визначенню особливостей функціонування метафор стихій у досліджуваних поетичних текстах. Методика концептуального аналізу спрямовувалася на зіставлення особливостей концептуалізації стихій та актуалізації їхніх метафоричних смислів, компонентного – на вивчення семної структури метафор стихій. За допомогою процедури мережевого моделювання скласифіковано метафоричні концепти за ядроно-периферійною структурою. Кількісно-якісний аналіз дав змогу встановити співвідношення базових (ядерних) і переосмислених (периферійних) метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше визначено: 1) спільну когнітивну основу творення базових метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах; 2) різні механізми формування переосмислених метафор стихій: антропоморфізація концептуального змісту базової метафори (через сигніфікацію й гіперонімізацію концепту-кореляту) в англійській мові та зооморфізація й фітоморфізація цього змісту (через денотатизацію й гіпонімізацію концепту-кореляту) – в українській; 3) різне функціональне навантаження метафор стихій: актуалізація ознак динамічності в метафоричному осмисленні дійсності в англійських поетичних текстах і статичності – в українських; 4) когнітивний потенціал метафор стихій у чотирьох метафоричних полях (EARTH/ЗЕМЛЯ, AIR/ПОВІТРЯ, WATER/ВОДА, FIRE/ВОГОНЬ) та семантичний – у дванадцятьох метафоричних мережах.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження пов'язане з поглибленням основних положень когнітивної теорії метафори в аспекті співвідношення понять “концептуальна метафора” і “метафоричний концепт”, а також із розробкою принципів етноцентричного підходу до вивчення метафоричного концепту, зокрема у визначенні характеру аналогій, що лежать в основі формування метафоричних смислів у представників різних лінгвокультур.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування в зіставно-типологічних дослідженнях із проблем когнітивної лінгвістики і текстової семантики, а також у процесі підготовки спецкурсів і спецсемінарів з міжкультурної комунікації, у викладанні навчальних дисциплін: “Лексикологія англійської мови”, “Стилістика англійської мови”, “Порівняльна типологія англійської та української мов”, “Лінгвістичний аналіз художнього

тексту”, “Теорія й практики перекладу”, “Лінгвокраїнознавство”, а також у лексикографічній практиці при укладанні перекладних та ідеографічних словників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися в доповідях на *чотирьох* міжнародних наукових конференціях: “Мова і культура” (Київ, 2007 р.), “Мова і світ” (Ялта, 2007 р.), “Сучасні дослідження з іноземної філології” (Ужгород, 2008 р.), “Діалог мов і культур” (Київ, 2009 р.)”; та *двох* всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Іноземна філологія у ХХІ столітті” (Запоріжжя, 2008 р.), “Пріоритети сучасного германського та романського мовознавства” (Луцьк – Світязь, 2008 р.), а також на щорічних науково-звітних конференціях Ужгородського національного університету (Ужгород, 2006 – 2009 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаної літератури (230 найменувань, із яких 58 – іноземними мовами), списку довідкової літератури (12 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу (7 позицій). Повний обсяг дисертації – 212 сторінок, основний зміст викладено на 178 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну дисертаційної роботи, описано методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, окреслено теоретичне й практичне значення одержаних результатів, указано форми їхньої апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** “Поетико-когнітивні засади вивчення метафори в сучасній лінгвістиці” розкрито основні тенденції дослідження та визначення метафори, уточнено її статус у системі образних засобів мови, обґрунтовано критерії виокремлення базових метафор стихій та способи їхнього поетичного переосмислення, а також розроблено методику зіставного вивчення метафоричних концептів в англійських та українських поетичних текстах.

Відкритість проблеми метафоризації на сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики пояснюється різними позиціями науковців щодо розуміння механізмів формування метафоричних смислів. Дискусійним і неоднозначним залишається питання розмежування *когнітивної* й *концептуальної метафори*, з одного боку (Д. Ю. Буйнова, А. О. Попова), та *концептуальної метафори* й *метафоричного концепту*, – з іншого (О. І. Глазунова, М. В. Нікітін).

Ідея розрізняти вищеназвані поняття сягає праць кінця ХХ – поч. ХХІ ст. (Д. Ю. Буйнова, Г. М. Скляревська, І. В. Толочін), оскільки основоположники когнітивної теорії метафори (G. Lacoff, M. Johnson) уживають терміни *концептуальна / когнітивна метафора* або *метафоричний концепт* синонімічно.

У когнітивній теорії суть *концептуальної метафори* розкривається через трактування одного явища в термінах іншого (R. W. Gibbs, G. Lakoff, M. Johnson). При цьому під явищем розуміється не ізольований об'єкт, а цілісна картина видимого світу у вигляді фреймів та сценаріїв, що репрезентують абстрактне явище. Аналіз *концептуальних метафор* здійснюється переважно через метамову асоціативних фреймів (С. А. Жаботинська), загальна структура яких визначається як взаємодія концептів за схемою ДЕЩО-1 подібне до ДЕЩО-2, де ДЕЩО-1 представляє когнітивну структуру „цілі”, або концептуальний референт (мислимий предмет), а ДЕЩО-2 – когнітивну структуру „джерела”, або концептуальний корелят (предмет, який використовується для порівняння).

Прихильники відмежування *когнітивної метафори* від *концептуальної* не є до кінця послідовними як у визначенні когнітивної метафори загалом, так і в доцільності її виокремлення зокрема. *Когнітивна метафора* розглядається А. О. Поповою як наслідок розвитку полісемії, що сприяє формуванню абстрактного значення, а її специфіка виявляється в уподібнюванні гетерогенного й ототожненні подібного для синтезу нового поняття. Зміст *когнітивної метафори* у теорії Д. Ю. Буйнової розкривається через приписування суб'єкту метафоричного перенесення ознак, властивостей і дій, характерних для іншого класу об'єктів, що в принципі нічим не відрізняється від дефініції концептуальної метафори, яка також своїм результатом має створення вторинних предикатів, які належать до нефізичних об'єктів (В. М. Телія).

Натомість етноцентричний підхід, у якому відстоюється доречність уживання терміна *метафоричний концепт*, спирається на дуалістичну природу метафоричного значення (Н. Д. Арутюнова). З одного боку, метафора інтернаціональна, оскільки визначає формування в мовах різної будови однакових конотативних образів для передачі інформації абстрактного характеру, з іншого, – метафори є глибоко національними за своїми значеннями феноменами, основу яких складає індивідуальна для кожної мови (окремої культури) система духовних цінностей, сформованих колективною свідомістю у процесі суспільного розвитку (О. І. Глазунова).

Метафоричний концепт як модель взаємодії концептів на аналогічній основі (М. В. Нікітін) складається з *трьох* компонентів: концепту-кореляту царини джерела, що містить інформацію про об'єкт, який використовується для позначення іншого об'єкта; концепту-референта царини мети, що містить інформацію про об'єкт, який позначається; *аналогії* між понятійними царинами, закріпленої у свідомості носіїв конкретної мови і різної у представників інших мов. Таке розуміння *метафоричного концепту* відображає не тільки структуру метафоричного значення, але й засвідчує його специфіку завдяки незбігу аналогій у неблизькоспоріднених мовах.

У реферованій роботі вивчаються *метафори стихій* на позначення першооснов буття у процесі їхньої концептуалізації, роль яких у поетичному тексті виконують *метафоричні концепти*. У зв'язку з цим *метафорою стихій* є метафорична модель, у функції концепту-кореляту якої виступає одна з основних

стихій (*ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ, ВОДА* й *ВОГОНЬ*) або її структурні компоненти (*ДЕРЕВО, НЕБО, ОКЕАН, СВІТЛО* тощо). У процесі концептуалізації основних стихій в англійській та українській мовах виявлено спільну когнітивну основу формування метафоричних смислів та специфічні для кожної мови засоби їхньої актуалізації.

Зіставлення метафоричних концептів в англійських та українських поетичних текстах здійснено в такі етапи: 1) визначення базових (ядерних) й переосмислених (периферійних) метафоричних концептів; 2) аналіз семантичної структури метафор стихій у внутрішньомовному плані та їхнє дослідження у міжмовному; 3) зіставлення функціонального потенціалу метафор стихій.

У другому розділі “**Когнітивно-семантичний потенціал метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах**” скласифіковано метафоричні концепти за метафоричними полями і мережами, розкрито когнітивний і семантичний потенціал метафор стихій, визначено кількісне співвідношення базових і переосмислених метафоричних концептів в англійській та українській мовах.

Когнітивний потенціал метафор стихій визначено шляхом їхньої концептуалізації, результатом якої є метафоричні поля (термін Г. М. Склярєвської). *Метафоричне поле* у роботі визначаємо як сукупність метафоричних концептів, об'єднаних завдяки їхнім асоціативним зв'язкам у метафоричні мережі (термін Дж. Лакоффа і М. Джонсона) на основі спільного для всіх ядерного концепту, що належить до універсальних стихій (*EARTH/ЗЕМЛЯ, AIR/ПОВІТРЯ, WATER/ВОДА* й *FIRE/ВОГОНЬ*). Метафоричні поля складаються з базових метафоричних концептів (ядро поля): в англійських текстах 140 од. (із 440 од.), в українських – 130 од. (із 440 од.) й переосмислених метафоричних концептів (периферія поля): в англійських текстах 300 од. (із 440 од.), в українських – 310 од. (із 440 од.). Перевага переосмислених метафор стихій в зіставляваних поетичних текстах пояснюється тим, що завданням поета є нова інтерпретація дійсності для досягнення перлокутивного ефекту. Автор творить суб'єктивну метафоричну картину світу, а тому все, що ним осмислюється, не може бути тривіальним і шаблонним.

Базові метафоричні концепти (далі – БМК) формують спільний когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах, оскільки вони групуються навколо таких понятійних царин, як *LIFE/ЖИТТЯ, DEATH/СМЕРТЬ* і *TIME/ЧАС* (G. Lakoff, M. Turner). Зокрема, серед базових метафор, які концептуалізують *ЖИТТЯ* в англійських та українських текстах, є: *LIFE IS A DAY/ЖИТТЯ – ДЕНЬ, LIFE IS FIRE/ЖИТТЯ – ВОГОНЬ, LIFE IS FLUID/ЖИТТЯ – РІДИНА, LIFE IS A JOURNEY/ЖИТТЯ – ПОДОРОЖ, LIFE IS LIGHT/ЖИТТЯ – СВІТЛО* тощо. На позначення *СМЕРТІ* функціонують такі метафори: *DEATH IS LOSS OF FLUID/СМЕРТЬ – ВТРАТА РІДИНИ, DEATH IS NIGHT/СМЕРТЬ – НІЧ, DEATH IS SLEEP/СМЕРТЬ – СОН, DEATH IS WINTER/ СМЕРТЬ – ЗИМА*. В обох мовах реконструюються базові метафори на позначення *ЧАСУ*: *TIME IS DESTROYER/ЧАС – РУЙНІВНИК, TIME IS REAPER/ЧАС – ПАЛАЧ, TIME IS*

SOMETHING MOVING/ЧАС – ЦЕ ЩОСЬ, ЩО РУХАЄТЬСЯ, TIME IS A THIEF/ ЧАС – ЗЛОДІЙ та ін.

Семантичний потенціал метафор стихій полягає у здатності актуалізувати в англійських та українських поетичних текстах появу нових образних елементів унаслідок незбігу аналогій, що лежать у їхній основі в межах усіх метафоричних полів та їхніх мереж (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісно-якісна характеристика метафор стихій у метафоричних полях

Когнітивний потенціал метафор стихій	Усього 880		Семантичний потенціал метафор стихій	англ. мова 440		укр. мова 440	
	БМК	ПМК		БМК	ПМК	БМК	ПМК
МП			ММ				
EARTH/ЗЕМЛЯ	30	66	флористична	14	28	16	38
	29	46	аніمالістична	15	22	14	24
	14	40	локативна	7	18	7	22
AIR / ПОВІТРЯ	12	26	SKY/ НЕБО	7	16	5	10
	8	25	GALE/ВІТЕР	4	12	4	13
WATER / ВОДА	46	83	WAVE/ПОТІК	28	47	18	36
	14	28	TEAR/СЛЬОЗА	7	12	7	16
	21	34	BLOOD/КРОВ	12	20	9	14
FIRE / ВОГОНЬ	35	95	LIGHT/СВІТЛО	17	48	18	47
	29	94	SKY LIGHTS/НЕБЕСНІ СВІТИЛА	15	43	14	51
	22	34	WAR/ ВІЙНА	10	16	12	18
	10	39	GEM/ КОШТОВНИЙ КАМІНЬ	4	18	6	21
УСЬОГО	270	610		140	300	130	310

Примітка: БМК – базові метафоричні концепти; ПМК – переосмислені метафоричні концепти; МП – метафоричні поля; ММ – метафоричні мережі.

Концептуалізація метафоричного поля EARTH/ЗЕМЛЯ виявляється в семантизації *флористичної* (світ квітів і дерев), *аніمالістичної* (світ усього живого) й *локативної* (світ предметів, речей та місця людини) *метафоричних мереж*.

Зіставлення семантичного потенціалу метафор стихій свідчить про специфіку метафоризації концептів-фітонімів. Так, у поетичних текстах обох мов концептом-корелятом фітоморфних метафоричних одиниць є ROSE / ТРОЯНДА: англ. “*The roses of Love glad the garden of life*” (G. Вугон); укр. “...*крізь прах життя зроста Троянд розкриваються вуста*” (перекл. В. Богуславської) – наслідок деталізації квітки за видом: саме троянда в поетичній мові несе в собі

конотацію молодості, асоціюється з дівочою вродою, а тому використання образу цієї квітки тісно пов'язане з жіночим началом, уявленням про вічну красу. Проте лише в англійських поетичних текстах, на відміну від українських, ROSE метафорично позначає DEATH: *“But mocks the woe that lurks beneath, Like roses o'er a sepulcher”* (G. Byron). Ця квітка ще з античних часів символізувала скороминучість життя, а тому греки носили троянди на голові й грудях як знак трауру.

В українських текстах фітоморфні метафоричні концепти мають чітко виражений фольклорний характер. Це пояснюється тим, що в українській мові асоціації частіше виникають на основі фольклорних традицій, тим часом в англійській – на основі географічного розташування країни як острова (О. В. Городецька). Крім того, метафоризація концептів-фітонімів в українській мові спрямована переважно на зображення жіночого начала: *“та дівчина була останнім пагоном значного роду”* (перекл. Д. Паламарчука); *“була ти ніжною вербою, Що в бурю гнеться, та сама Незламним листям, як рукою Нагробок вірно обійма”* (перекл. Д. Паламарчука), що відображає, з одного боку, тісніший зв'язок жінки як берегині людського роду з природою, а з іншого, – засвідчує національну специфіку метафоричного осмислення світу. Так, у стародавніх людських культурах ДЕРЕВО вважалося істотою жіночого роду: і.-є **ker-* “дерево, кущ”, латиськ. *zers* “кущ”, але д.-пів. *skorp* “жінка” (М. М. Маковський), тим часом подібне значення в українській мові набула ВЕРБА. Етимологічні джерела вказують на те, що спочатку існувало збірне псл. **vrbьje* “пруття”, до якого виникла форма однини **vrbьa*, що витіснила попередню назву дерева *rokyta*, яка співвідносилася з і.-є **uer-b(h)* – “гнути, вертати, крутити”. Культ ВЕРБИ в українській традиції був зумовлений властивостями її деревини прогинатися й важко ламатися, що лягло в основу асоціації цього дерева з нелегким життєвим шляхом, негараздами, вдівством тощо. Натомість вологолюбивість ВЕРБИ (а українці до води ставилися з особливою пошаною) ще тісніше пов'язує її з жінкою, оскільки верба символічно позначає дітонороджуваність.

Анімалістична метафорична мережа пов'язана з представленням світу живої “одухотвореної” природи. Зооморфні метафоричні концепти будуються навколо концептів-корелятивів: WING – в англійських текстах та ПТАХ – в українських, що належать до моделей, референтною зоною яких виступає абстрактне поняття (SOUL/ДУША, FREEDOM/СВОБОДА, TIME/ЧАС): англ. *“Time! on whose arbitrary wing The varying hours must flag or fly Whose tardy winter, fleeting spring But drag or drive us on to die”* (G. Byron); укр. *“О часе, твій політ незримий З тобою все несе, мов пил. Летючі весни, гайні зими Женуть усіх нас до могил”* (перекл. Д. Паламарчука) Персоніфікація ЧАСУ шляхом додавання до іменника “крило” епітета “деспотичне” (“arbitrary wing”) в англійській мові та вживання іменника “політ” для характеристики абстрактного поняття – в українській конкретизує загальний метафоричний смисл часового руху й створює ілюзію його плавного непомітного руху, кінцевим відліком якого є смерть.

В англійському тексті асоціація птаха з душею закладена імпліцитно через метафоричну предикацію: *“My spirit flies o'er Mount and Main”* (G. Byron), тим часом в українській мові це значення реалізується у порівняльній метафоричній конструкції: *“Моя ж душа, мов птах прип'ятий”* (перекл. Д. Паламарчука), яка має глибоке коріння в українському фольклорі й актуалізує значення радше не “фізичного обмеження свободи”, а “душевного переживання”, образ грішника, душа якого “обтяжена” гріхами, що заважають їй “злетіти” (в уявленні українців саме душа страждає за гріхи, звідси відома ідіома *Брати гріх на душу*, тобто “обтяжувати” душу, позбавляти її легкості).

Джерельним концептом *антропоморфних* метафор виступає FATE/ДОЛЯ, яка в поетичних текстах стає персоніфікованим суб'єктом, що вирішує, контролює та здійснює суд над життям людини: англ. *“Fate crops the leaves with unmerciful knife”* (G. Byron); укр. *“Примхлива доля в підступі своїм Мене карає люто, без пощади”* (перекл. Д. Паламарчука).

Локативна метафорична мережа представлена в поетичних текстах *ландшафтними* та *артефактними* метафоричними концептами. Концепт-артефакт CHAIN/КАЙДАНИ, що метафорично проектується на зображення рабства, постає своєю константою в поетичних текстах обох мов. Проте в англійських текстах переважає мотив сподівання, віри у спроможність боротися, що виявляється у широкому використанні форм майбутнього часу, тим часом метафорична концептуалізація в українських текстах спрямована на вираження не тільки “неволі, обмеження руху” в прямому значенні, а й на розуміння “психічної залежності від почуття”: англ. *“We will break from our chain, – We will part, we will fly”* (G. Byron); укр. *“Любов, яку вважав крильми – Тепер кайдани”* (перекл. В. Богуславської).

Ландшафтні метафори обох мов групуються навколо концепту ROAD/ШЛЯХ: англ. *“...the stony road of my life”* (G. Byron); укр. *“Я тут, як вдома Де мого життя почався шлях”* (перекл. Д. Паламарчука). Метафоричне осмислення життя як дороги має негативне емотивне тло через актуалізацію значення життєвих негараздів і перешкод: англ. *way* (нім. *Weg*) “дорога”, але нім. *Weg* “біль”.

Концептуалізація метафоричного поля AIR/ПОВІТРЯ виявляється у семантизації двох метафоричних мереж: SKY/НЕБО й GALE/ВИТЕР.

Домінантним концептом повітряної стихії в англійській та українській мовах є SKY/НЕБО, яке актуалізує в поетичних текстах жахливу картину бурі або ночі з сильним емоційним навантаженням, спрямованим на ефект епатажу, драматизованого зображення відплати й помсти: англ. *“And angry clouds are pouring fast The vengeance of the skies”* (G. Byron); укр. *“Грізні хмари негоду ллють Як задавнену помсту неба”* (перекл. В. Богуславської).

Метафорична концептуалізація ВІТРУ (GALE) спрямована в англійських та українських поетичних текстах на його персоніфікацію. Проте принцип “оживлення” повітряної стихії в англійській мові спрямований на вираження його руйнівного начала: *“And, when that gale is fierce and high It rises hoarsely through*

the sky, And vibrates o'er the mould'ring wall" (G. Byron). GALE уявляється англієцями не просто живою істотою, а істотою небезпечною, злою (fierce), що здатна руйнувати та вселяти страх. Це значення знаходить відображення в уявленнях багатьох народів про вітер як уособлення злих духів, що є причиною зла на землі: пор. англ. *wind* "вітер" і швед. *ond* "злий, зло". Основою метафоризації повітряної стихії в англійських текстах є динамічний рух, порив вітру, який тлумачився язичниками як результат діяння надприродних сил, що пов'язано з д.-англ. *witan* "наносити шкоду" та д.-англ. *wod* "mad, furious".

Метафоризація ВІТРУ в українських поетичних текстах повністю відповідає семантиці традиційного уявлення українців про вітер як божественну істоту, що здатна співати колискові пісні: "Його чарівний звук лунає, Приборкуючи моря гомін І зоряний пришиклый промінь На спині вітру засинає" (перекл. В. Богуславської).

Концептуалізація метафоричного поля WATER/ВОДА в поетичних текстах обох мов здійснюється через семантизацію трьох метафоричних мереж: WAVE/ПОТІК, TEAR/СЛЬОЗА і BLOOD/КРОВ.

WATER/ВОДА уявляється живою стихією, амбівалентною у відношенні до людей, яка може виступати як рятувальне, священне начало, так і одночасно бути джерелом зла, загибелі й смерті. Найунікальнішою рисою архаїчного світосприйняття було те, що не було єдиної води й одного вогню, а були "два вогні" – живий / мертвий, так само, як і "дві води" – жива / мертва (Ю. С. Степанов). Протиставлення "жива (нова)" і "мертва (стара)" вода знаходить відображення у мові: пор. і.-є. **uet* "вода", але лат. *vetus* "старий"; і.-є. **au-* "вода", але **nau* "новий" і **nau* "мертвий".

Уособленням живої води в англійських текстах є FOUNTAIN, в українських – ДЖЕРЕЛО: "In the Desert a fountain is springing" (G. Byron); "Заблукавши десь в пустелі Відшукаю джерело" (перекл. Д. Паламарчука). Зооморфізація водної стихії виявляється в англійських текстах через образ OCEAN, а в українських – ВОДОСПАДУ: англ. "Though the Ocean roars around me" (G. Byron); "Крізь водоспадів хижий реві Почувся крик одчаю" (перекл. Д. Паламарчука).

Натомість руйнівна іпостась водної стихії в українській мові актуалізується через її міфологічне зображення: "Якщо ж вода із Лети може В душі про тебе пам'ять вбить" (перекл. В. Богуславської).

В англійських та українських поетичних текстах боротьба за свободу метафорично зображується через образ проливання КРОВІ (BLOOD): "Like lava rolled thy stream of blood, And swept down empires with its flood" (G. Byron); "За тебе кров лилась рікою" (перекл. Д. Паламарчука), яке було актом жертвоприношення: пор. гот. *blotan* "verehren, opfern", англ. діал. *blute* "сакральна дія". Кров – символ світової Душі, яка в свою чергу символізує свободу і волю Божества: пор. ірл. *fuil* "кров", але англ. *soul* "душа", хет. *ellu* "вільний".

Симбіоз двох стихій (WATER/ВОДИ і FIRE/ВОГНЮ) в англійській та українській мовах, що актуалізується в метафоризації СЛЬОЗИ (TEAR): "the tear which now burns on my cheek" (G. Byron); "сльоза, що обпалює щоки мені" (перекл.

В. Богуславська), також сягає процедури жертвоприношення. В основі внутрішньої форми слів зі значенням “вогонь” і “вода” лежить значення “гнути, плести” – сакральні поняття: д.-англ. *lieg* “вогонь”, але д.-англ. *log* “вода”. Сльоза символізувала небесний вогонь: англ. *tear* “сльоза” співвідноситься з д.-англ. *teors* “penis” (небесні сльози, тобто дощ, – символ плодovitості); д.-англ. *bel* “fire”, і.-є. **bher-* “народжувати”.

Концептуалізація метафоричного поля FIRE/ВОГОНЬ реалізується через семантизацію *метафоричних мереж LIGHT/ СВІТЛО, SKY LIGHTS/ НЕБЕСНІ СВІТИЛА, WAR/ВІЙНА, GEM/КОШТОВНИЙ КАМІНЬ*.

Вогняна стихія функціонує в англійських та українських поетичних текстах як амбівалентна структура. Так, образи SKY LIGHTS/НЕБЕСНИХ СВІТИЛ (їхня життєдайна сила) мають яскраво виражену позитивну конотацію, тоді як руйнівна іпостась вогню реалізується через метафорику зброї, уявлення про вогонь як носій смерті. Як найсильніша стихія, FIRE/ВОГОНЬ символізує перемогу світла над мороком, життя над смертю. Це символ Святого Духа й всезагального очищення: пор. і.-є. **peuor-* англ. *fire* “вогонь” і лат. *purus* “чистий”, а тому його метафорична концептуалізація спрямована в поетичних текстах на зображення складних внутрішніх пошуків людини, її морального й інтелектуального життя.

LIGHT/СВІТЛО як свідомість символізує у християнстві Бога (найвищу свідомість), а DARKNESS/ТЕМРЯВА – відсутність свідомості, Демона, Диявола (А. В. Колмогорова). Ці концепти семантизують ефект контрасту на основі їхніх позитивних і негативних асоціацій: англ. “*And when the cloud upon us came, Which strove to blacken o’er the ray – Then purer spread it gentle flame, And dashed the darkness all away*” (G. Byron); укр. “*Чистий, урочистий жар Примари чорні розжене*” (перекл. Д. Паламарчука).

Метафорична проекція властивостей LIGHT/СВІТЛА англійських та українських поетичних текстах на опис сфери ментального світу людини створює самобутню поетичну картину культу розуму, вказуючи на його яскравість, силу й одухотвореність: англ. “*The flash of Wit – the bright Intelligence, The beam of Song – the blaze of Eloquence, The enduring produce of immortal Mind*” (G. Byron); укр. “*Талан допомоги її потребує, Аби сліпоту здолати промінням*” (перекл. В. Богуславської).

Метафорична трансформація ознак DARKNESS здійснюється у протилежному напрямку, актуалізуючи образ смерті, що асоціюється з ніччю в англійських текстах: “*Creatures of clay – vain dwellers in the dust! The moth survives you, and are ye more just? Things of a day! you wither ere the night, Heedless and blind to Wisdom’s light!*” (G. Byron). Аналогічно вживається метафора ТЕМРЯВИ в українських текстах: “*Ти, грудко глини, порох з Божих ніг, Ти менший моли! Як повстати міг? Сліпе, скороминуще дитинча! Намарно Бог пресвітлу мудрість витрача*” (перекл. В. Богуславської).

У метафоризацію SKY LIGHTS/ НЕБЕСНИХ СВІТИЛ в англійських та українських поетичних текстах закладено принцип персоніфікації. Асоціація ЗІРКИ з ДОЛЕЮ ґрунтується на давніх повір’ях про те, що в зірках втілені своєрідні “копії” всіх істот на землі, які немовби “дублюють” їх на небі (пор. лат.

stella “зірка”, але латиськ. *tels* “образ, копія”): англ. “*Though the day of my Destiny’s over, And the star of my Fate hath declined*” (G. Byron); укр. “*Хоч зірка долі запада за овид Зужиті дні краси і талану*” (перекл. Д. Паламарчука). Характерно, що в англійському й українському поетичному тексті актуалізується значення ДОЛІ як ворожої людині сутності, як „втіленого співіснування” нещасливої людини: “*Коли доля мене ошукала І зоря мого щастя зайшла*” (перекл. В. Богуславської).

В українській поетичній традиції ЗІРКА виступає як жіноче начало (англ. *star* “зірка”, але д.-англ. *pir* “дівчина”; хет. *mul* “зірка”, але лат. *muleir* “жінка”): “*Ти, Тірзо, – мрія чарівна, Зоря, що сяєво спасенне Куди над відхланню одна*” (перекл. Д. Паламарчука).

MOON/МІСЯЦЬ – символ ночі, смерті, а тому символізує мовчання й тишу (пор., англ. *moon* “місяць”, але індоарійськ. **monna-* “silent”, новоірл. *gealach* “місяць”, але *gallan* “смерть”). В англійських поетичних текстах MOON найчастіше виступає мовчазним супутником людини, її поводитарем: “*Once – as the Moon sways o’er the tide, It rolled in air, the warrior’s guide*” (G. Byron). Для англійського тексту характерна додаткова асоціація нічного світила з сумним, меланхолійним настроєм ліричного героя. У цьому випадку нічне світило виступає метафорою почуттів. Емоційний компонент метафоричного образу завжди закладений у тексті імпліцитно й виражається через контраст: “*I deemed the heavenly light Shone sweetly on thy pensive eye: Now Thyrsa gazes on that moon – Alas, it gleams upon her grave*” (G. Byron). В українських поетичних текстах МІСЯЦЬ прямо асоціюється з вогнем: “...у безхмар’ї, у повні, у місячній ватрі Сріблить узбережжя Аттичний розліт” (перекл. В. Богуславської).

В англійських та українських поетичних текстах процесу метафоризації підлягають КОШТОВНІ КАМЕНІ (GEMS). Завдяки грі світла і кольору вони здавна вважалися носіями смислу “вогонь” (англ. *stone* “камінь” та ірл. *teinn* “вогонь”, д.-інд. *dunoti* “горіти”), підставою для чого слугує значення “випромінювання світла”: “... the dew is gem and wonder of earth” (G. Byron); “*Нагробок твій з промінних трав! Росу смарагдами гойдає. Тут морок дрібку світла вкрав, Яка про тебе нагадає*” (перекл. В. Богуславської).

Підсумовуючи, слід відзначити, що когнітивний потенціал метафор стихій у зіставлених поетичних текстах визначається наявністю спільних метафоричних смислів, тим часом семантичний потенціал цих одиниць виявляється в актуалізації відмінних метафоричних значень в англійській та українській мовах.

У третьому розділі “Функціонально-семантичний потенціал переосмислених метафор стихій в англійських та українських поетичних текстах” зіставлено специфіку механізмів актуалізації національно детермінованих метафоричних значень у неблизькоспоріднених мовах.

Функціональний потенціал метафор стихій полягає у їхній потенційній здатності переосмислюватися в нові образи, що засвідчують своєрідність структуризації (осмислення) світу носіями різних мов. Так, у процесі художнього пізнання світу БМК зазнають змін, в основі яких лежать когнітивні механізми поетичного переосмислення (О. П. Воробйова, G. Lakoff, M. Turner).

Реконструкцію переосмислених метафоричних концептів (далі – ПМК), за В. Г. Ніконовою, забезпечують лінгвокогнітивні механізми **розширення** (*extension*), **звуження** (*restriction*), **покращення** (*amelioration*), **погіршення** (*degradation*), **перегляд** (*questioning*) та **поєднання** (*combination*) концептуального змісту концепту-кореляту БМК. Зіставний аналіз способів творення ПМК в англійських поетичних текстах засвідчує домінування механізмів розширення, погіршення й перегляду змісту БМК. При цьому для українських текстів характерним способом структурування переосмислених метафор є розширення, звуження (конкретизація) і покращання (див. табл. 2).

Таблиця 2

Механізми творення ПМК в англійських та українських поетичних текстах

Способи поетичного переосмислення	англ. мова	укр. мова
Розширення концептуального змісту БМК	68	72
Звуження концептуального змісту БМК	15	82
Погіршення концептуального змісту БМК	103	32
Покращання концептуального змісту БМК	14	65
Поєднання концептуального змісту БМК	42	25
Перегляд концептуального змісту БМК	58	34
УСЬОГО	300	310

Примітка: ПМК – переосмислений метафоричний концепт; БМК – базовий метафоричний концепт.

Так, БМК LIFE IS A GARDEN в англійському тексті зазнає **розширення** і водночас **погіршення** змісту свого концепту-кореляту: “*The roses of Love glad the garden of life, Though nurtur’d mid weeds dropping pestilent dew*” (G. Byron), трансформуючись у метафору LIFE IS A PESTILENT GARDEN. Механізм структурування БМК, що приводить до утворення переосмисленої метафори, базується на розширенні обсягу концептуального змісту концепту-кореляту царини (GARDEN) унаслідок додавання до іменника “dew” епітета “pestilent”. Метафоричне значення фокусується у присудку “nurtur’d” (“плекає”) й ґрунтується на використанні оксиморону.

Натомість в українській мові результатом механізму **звуження** й **погіршення** БМК КОХАННЯ – РОСЛИНА є ПМК КОХАННЯ – ЗІВ’ЯЛІ КВІТИ: “*Пожовкли дні, немов листки, Зів’ялились кохання квіти*” (перекл. В. Богуславської). Предикативна метафорична конструкція “зів’ялились кохання квіти” вміщує смисл втраченого почуття, тим часом у порівнянні “пожовклих днів з листками” актуалізується значення швидкоплинності й недовговічності не лише літа (молодості), а й життя загалом.

Механізми **розширення** і **покращення** лежать в основі актуалізації ПМК ВОЛЯ – ВЕСЕЛКА – КВІТКА – КОШТОВНИЙ КАМІНЬ завдяки об’єднанню кольорово-експресивних характеристик світла для експлікації абстрактних понять у межах одного контексту: “*Од твого сяйва і тепла Веселка в небі розцвіла: Три дивні барви – символ сили Її, прекрасну, становили; У самоцвіт тривкий всі три*”

З'єднала воля кольори" (перекл. Д. Паламарчука). "Веселка в небі розцвіла" – предикативна метафорична конструкція, побудована за принципом фітоморфізації явища природи, що визначає функціонування ПМК ВЕСЕЛКА – КВІТКА. При цьому метафорична проекція ґрунтується на обігруванні функції, сфокусованій у метафоричному присудку "розцвіла", що актуалізує значення сили, яскравості барв. Натомість метафоричний ланцюг ВОЛЯ – ВЕСЕЛКА – САМОЦВІТ, що реалізується у генетивній метафоричній конструкції "*У самоцвіт тривкий всі три З'єднала воля кольори*", демонструє, з одного боку, метафоричну концептуалізацію атмосферного явища, спрямовану на експлікацію абстрактного поняття, а з іншого, – абстрактне поняття матеріалізується у натурфакт, виражаючи таким чином свою цінність.

Ландшафтна базова метафора LIFE IS A ROAD в англійських текстах переосмислюється через *погіршення*: *Though Life's dull road, so dim and dirty, I have dragged to three-and-thirty* (G. Byron). Метафорична атрибутивна конструкція "Life's dull road, so dim and dirty" вдало поєднується з метафоричною предикацією "I have dragged". Уживання дієслова "drag" – "тягти, волочити" у формі теперішнього доконаного часу (I have dragged) є імпліцитним вираженням особливого значення дороги, яку вже пройшов поет і вказує на те, що цей шлях не був простим. БМК LIFE IS A ROAD у цьому контексті має значення не лише самого життя поета, але і його сенсу (насиченості, яскравості). Вживання таких означень, як "dull" – "нудний", "dim" – "похмурий", "dirty" – "брудний" сприяють актуалізації переосмислених метафор LIFE IS A DULL ROAD, LIFE IS A DIM ROAD, LIFE IS A DIRTY ROAD завдяки механізму погіршення концептуального змісту концепту-кореляту базової метафори.

БМК ЖИТТЯ – ШЛЯХ набуває в українських текстах не тільки просторового, а й філософсько-етичного трактування: "*Як грішник, вигнаний із раю Безсилий втрачене вернуть, Дивився, сповнений одчаю, На суджену тернисту путь*" (перекл. Д. Паламарчука). Конкретизація метафоричного концепту атрибутом „тернистий” слугує для актуалізації авторського уявлення про життя: це нелегкий шлях, сповнений перешкод і страждань. Крім того, метафорична концептуалізація ШЛЯХУ у поетичних текстах демонструє неоднозначність функціонування цього концепту, оскільки БМК ЖИТТЯ – ШЛЯХ часто підлягає *перегляду*, внаслідок якого реконструюється бінарна метафора СМЕРТЬ – КІНЕЦЬ ШЛЯХУ: "*Намарне ремство! В битві днів сурових Волю рано шлях кінчити свій*" (перекл. Д. Паламарчука). Асоціативне тло предикативної метафоричної конструкції "Волю рано шлях кінчити свій" пов'язане з негативною конотацією, оскільки маніфестує смисл руху, який завчасно переривається. Цей значення актуалізує лексема "рано", що суперечить природному прагненню людини якнайдовше рухатися вперед життєвою дорогою, і вказує на її кінцевий відлік – СМЕРТЬ. У цьому контексті метафоричний концепт СМЕРТЬ – КІНЕЦЬ ШЛЯХУ семантизує стан нерухомості, вічного спокою: "*І серце вічний знайде супокій*". В англійських тестах дорога – "нудна і брудна" ("dull and dirty"), тобто актуалізується значення змістового наповнення

життя, а в українських – шлях завжди “тернистий” (реалізується значення життєвих негараздів), що водночас є характеристикою життя, яке поет благає скінчити “рано”.

Механізм *перегляду*, що визначає побудову ПМК SKY IS A SEA в англійському тексті, ґрунтується на уявленні про небо як великий неосяжний простір. Порівняльна метафорична конструкція “*like stars on the sea*” реалізує асоціацію SEA (водного простору) зі SKY (повітряним простором), що відображається у мові: д.-англ. *heofen* “небо”, але д.-пів. *haf* “море”. Метафоричну трансформацію забезпечує наявність спільних атрибутивних ознак: і море, і небо постають в уявленні англійців гладким рівним простором, на якому зорі є магічним візерунком. Саме значення неосяжності, рівної, гладкої площини уможливають метафоричну проекцію за напрямом “вода – повітря”.

В українських поетичних текстах результатом *перегляду* є ПМК КОЛОСИСТІ НИВИ – ХВИЛІ: “*І хвилі колосистих нив котились*” (перекл. В. Богуславської). Якщо в англійських текстах хвилі „котяться” на морі (“вода” трансформується на “землю”), то в українських – колосисті ниви уподібнюються хвилям (“земля” трансформується на “воду”), що створює ілюзію їхньої течії. Такі відмінності в трансформації значень пояснюються особливостями ландшафту Англії та України. Очевидно, що для мешканців острівної країни WATER є домінантним концептом їхньої мовної картині світу, за допомогою якого вони осмислюють і пізнають світ, тим часом для носіїв української мови природнішим є освоєння світу через характеристику простору ЗЕМЛІ. Ототожнення колосистих нив з хвилями забезпечує конотативне значення “широкого, безкрайого, рівного простору”, а також руху, зумовленого вітром.

ПМК СЛЪОЗИ – РОСА – КОШТОВНИЙ КАМІНЬ ґрунтується на *поєднанні* двох БМК: СЛЪОЗИ – ВОДА та СЛЪОЗИ – ВОГОНЬ “*Ти плачеш – адамант слъози* *Затьмарює блакить Краплина росна від грози В барвінку мерехтить*” (перекл. В. Богуславської). Так, образ адаманту не просто доповнює метафоричну картину, а суттєво розширює її, вносячи значення „коштовності” слъози, душевного переживання, що свідчить про домінування ціннісного компонента в українській мовній картині світу. Досліджуваний ПМК експлікує значення “чистоти” й “переливання”, тобто характерна ознака між компонентами метафоричного концепту визначається і за формою, і за кольором. Проте значення “коштовності слъози” актуалізується на основі контрасту: адамант – коштовний камінь (в основі матеріальний актант), слъоза – символ душевного страждання (в основі емоційний компонент), тобто слъози „коштовні” силою переживання від розчарування, глибокого душевного потрясіння, завданого втраченим коханням. Саме останнє значення імпліцитно позначає в українських поетичних текстах барвінок як національний символ: “*Краплина росна від грози В барвінку мерехтить*”. В англійських текстах аналогічно функціонує образ фіалки: “*the big bright tear Came o’er that eye of blue; And then methought it did appear A violet dropping dew*” (G. Byron).

Визначені механізми переосмислення БМК засвідчують наявність національно-специфічних аналогій, що лежать в основі метафоричного осмислення світу англійцями та українцями.

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

Поетико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах визначається на основі таких концептуальних положень: 1) в авторській концепції дисертаційного дослідження розмежовано поняття “концептуальна метафора” і “метафоричний концепт” на засадах етноцентричного підходу, в межах якого останній розглядається як особливий концептуальний носій метафоричних смислів; 2) *метафоричний концепт як модель взаємодії концептів на аналогічній основі* складається з трьох компонентів, які відображають природу метафоричного значення завдяки наявності *аналогії* між понятійними царинами, що є відмінною у представників різних лінгвокультур; 3) у поетичному тексті *метафоричні концепти* виконують функцію *метафор стихій* – метафоричних моделей, концептом-корелятом яких є одна з універсальних стихій (*EARTH/ЗЕМЛЯ, AIR/ПОВІТРЯ, WATER/ВОДА* й *FIRE/ВОГОНЬ*) або її структурні компоненти.

Когнітивний потенціал метафор стихій виявляється у процесі їхньої концептуалізації у чотирьох спільних метафоричних полях, ядро яких становлять базові метафоричні концепти і в англійських, і в українських поетичних текстах. Це зумовлено тим, що базові метафоричні концепти належать до позасвідомої автоматичної концептуальної системи, характерної для носіїв різних мов. Вони є когнітивною основою структуризації світу безвідносно до мовних особливостей.

Семантичний потенціал метафор стихій розкриває національні відмінності кодування образної інформації, що актуалізуються у процесі метафоричного осмислення світу. Наслідком цього процесу є формування переосмислених метафоричних концептів, які складають периферію метафоричних полів, оскільки в їхній основі лежать різні мовні й культурні традиції метафоричного відображення дійсності.

Більшість англійських метафор стихій побудовані за принципом погіршення (103 од. із 300 од.) й розширення (68 од. із 300 од.) концептуального змісту концепту-кореляту базової метафори, що засвідчує тенденцію до сигніфікації й гіперонімізації переосмислених метафор стихій. Особливе навантаження при цьому припадає на метафори повітряної, водної й вогняної стихій, які містять глибокий конотативний смисл, що є потенційним засобом образності в англійських поетичних текстах. В українських текстах поетичне переосмислення ґрунтується переважно на механізмах звуження (82 од. із 310 од.) й розширення (72 од. із 310 од.) змісту концепту-кореляту базових метафоричних концептів, що вказує на домінування процесів денотатизації й гіпонімізації при утворенні периферійних метафор стихій.

В англійських поетичних текстах домінують метафоричні перенесення в межах парадигм “конкретне поняття” – “абстрактне поняття” (72 од. із 440 од.), “фізичний світ” – “психічний світ” (60 од. із 440 од.) та “фізичний світ” –

“абстрактне поняття” (52 од. із 440 од.), що вказує на звернення до внутрішнього світу з чітко вираженим антропоцентричним спрямуванням. В українських поетичних текстах переважають метафоричні перенесення в сферах “рослина” – “людина” (67 од. із 440 од.), “фізичне явище” – “рослина” (27 од. із 440 од.), “абстрактне поняття” – “жива істота” (25 од. із 440 од.) та “рослина” – “штучна споруда” (21 од. із 440 од.), які мають фітоморфний та зооморфний характер.

Зіставлення функціональних основ актуалізації переосмислених метафоричних концептів в англійських та українських текстах засвідчило, що в англійській традиції домінують механізми формування метафоричних смислів, семантизація яких демонструє динамічний розвиток картини світу. В українських текстах хоча й збережена перевага метафоризації живої, часто небезпечної природи, проте переважають метафоричні картини описового статичного відображення світу. Така відмінність реалізації метафоричного значення пояснюється етнокультурними факторами: українській мовній картині світу притаманна описовість, тим часом для мешканців острівної країни динамічний рух стихій є визначальним для формування стереотипного пізнання дійсності.

Перспективним напрямом дослідження є подальше вивчення специфіки актуалізації переосмислених метафор стихій на матеріалі інших мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чендей Н. В. Про когнітивно зумовлений аналіз теорій метафори / Н. В. Чендей // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Поліграфічний центр “Ліра”, 2005. – С.187 – 191.
2. Чендей Н. В. Деякі аспекти когнітивного дослідження поетичних текстів / Н. В. Чендей // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Ліра, 2006. – С.131 – 141.
3. Чендей Н. В. Метафорична картина світу та її місце у системі світів / Н. В. Чендей // Культура народів Причорномор'я: научный журнал. – 2007. – № 110. – Т. 2. – С. 276 – 277.
4. Чендей Н. В. Репрезентація метафоричного поля “ВОГОНЬ” у поезії Дж. Г. Байрона / Н. В. Чендей // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – № 32. – С. 269 – 275.
5. Чендей Н. В. Репрезентація метафоричного поля “ВОДА” в українських перекладах поезії Дж. Г. Байрона / Н. В. Чендей // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – № 4. – С. 335 – 340.
6. Чендей Н. В. Репрезентація метафоричного поля “ЗЕМЛЯ” в українських перекладах поезії Дж. Г. Байрона / Н. В. Чендей // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць. – Ужгород : ТЗОВ “Папірус-Ф”, 2008. – Вип. 6. – С. 211 – 221.
7. Чендей Н. В. Зіставно-типологічний аналіз флористичних метафор у ліриці Дж. Г. Байрона та її українських перекладах / Н. В. Чендей // Науковий

часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2009. – Вип. 4. – С. 199 – 203.

8. Чендей Н. В. Типологічно-зіставний аналіз метафор водної стихії в ліриці Дж. Г. Байрона та її українських перекладах / Н. В. Чендей // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць. – Ужгород : ТЗОВ “Папірус-Ф”, 2009. – Вип. 7. – С. 451 – 455.

АНОТАЦІЇ

Чендей Н. В. Поетико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах . – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2009.

У дисертаційному дослідженні узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення метафори в когнітивному аспекті, обґрунтовано наукову доцільність уживання терміна “метафори стихій” як різновиду метафоричних концептів на позначення першооснов буття у процесі їхньої концептуалізації, розроблено методику зіставного аналізу когнітивно-семантичного й функціонального потенціалу метафор стихій в англійській та українській мовах. Скласифіковано метафоричні концепти у метафоричні поля з виявленням їхніх ядерних зон, представлених базовими метафоричними концептами, та периферійних, основу яких складають переосмислені метафори стихій. Установлено домінантні механізми переосмислення базових метафоричних концептів в англійських та українських поетичних текстах; визначено національно-культурну мотивацію такого переосмислення в зіставлюваних мовах.

Ключові слова: метафора стихії, метафорична мережа, метафоричне поле, метафорична картина світу, базовий, переосмислений метафоричний концепт.

Чендей Н. В. Поэтико-когнитивный потенциал метафор стихий в английском и украинском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена сопоставительному изучению когнитивно-семантического потенциала метафор стихий в английском и украинском языках. В работе обобщены теоретико-методологические основы изучения метафорических концептов в поэтическом тексте, разработана методика их сопоставительного исследования в английском и украинском поэтических текстах, осуществлён сопоставительный анализ семантических и функциональных особенностей метафор стихий, предложена классификация метафорических

концептов по метафорическим полям и сетям, определены их центральные и периферийные зоны, выявлена национально-культурная специфика метафорической концептуализации стихий в сопоставляемых языках. Установлен ряд изоморфных и алломорфных признаков структуры метафорических полей в исследуемых языках.

В сопоставительном плане метафорические поля в английском и украинском языках представляют собой сложное переплетение общих / отличительных метафорических концептов, а также наличие / отсутствие межъязыковых соответствий. Общие метафоры стихий относятся к базовым метафорическим концептам, которые являются частью общего концептуального аппарата, автоматически структурирующего обычную концептуальную систему исследуемых культур и образуют их общий когнитивный потенциал. Наличие отличительных (переосмысленных) метафор объясняется национально-культурной спецификой концептуализации мира, что отражает особенности этнического сознания, черты национального характера, менталитет народа. В процессе реализации переосмысленных метафор стихий проявляется их семантический потенциал в сопоставляемых языках. Актуализация этих метафор обусловлена следующими механизмами поэтического переосмысления: расширение / сужение, улучшение / ухудшение, объединение и пересмотр концептуального содержания концепт-корелята базовой метафоры. При этом определяются доминирующие референтные зоны, представленные абстрактными понятиями – ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ, ДУША, СУДЬБА, ЛЮБОВЬ и т.д., которые являются общими в исследуемых языках. Более того, сравнительно-типологический анализ метафор стихий в английском и украинском языках демонстрирует тенденцию к более тесной связи этих концептов со стихиями в украинской картине мира, что объясняется влиянием язычества, традиции которого глубоко укоренились в языковом сознании украинцев, их фольклорной символике.

Наибольшая степень соответствия между метафорическими полями обнаруживается в области наличия оппозиций, прежде всего выделяются такие, как огонь (живой / мертвый), вода (живая / мертвая), земля / небо (тело / душа), жизнь / свет, смерть / темнота, сознание / свет, бессознательное / темнота. В свою очередь несоответствие в метафоризации универсальных стихий демонстрирует национальные и культурные особенности их восприятия и вербализации носителями соответствующей языковой культуры. Изучение функциональных основ актуализации переосмысленных метафорических концептов в английских и украинских поэтических текстах свидетельствует о том, что в английском языке доминируют механизмы формирования метафорических смыслов, использование которых способствует динамическому развитию картины мира, а в украинском – преобладают метафорические картины описательного статического отражения действительности.

Ключевые слова: метафора стихии, метафорическая сеть, метафорическое поле, метафорическая картина мира, базовый, переосмысленный метафорический концепт.

Chendey N. V. Poetical and cognitive potential of natural elements metaphors in the English and Ukrainian languages. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Drahomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2009.

This thesis deals with one of the key problems of contemporary cognitive poetics – metaphorical concept and its role in structuring the author's world picture within the English and Ukrainian poetical texts. The paper reveals the cognitive ground of natural elements metaphorization from linguistic, cultural, historical and comparative perspectives. The ways of basic metaphors actualization and main cognitive mechanisms of creating modified metaphorical concepts in English and Ukrainian poetical texts have been defined. Methods and principles of comparative analysis of metaphorical conceptualization of natural elements in English and Ukrainian have been implemented; metaphorical concepts have been classified into metaphorical fields and networks due to their cognitive, semantic and functional potential, central and peripheral metaphorical concepts within each field have been identified. The comparative description of linguistic means of actualization metaphorical meaning and cognitive ground of their actualization in poetical texts has proved the existence of common natural elements metaphors potential in English and Ukrainian as well as national and cultural differences of their functioning within non-related languages.

Key words: natural element metaphor, metaphorical network, metaphorical field, metaphorical language picture, basic, modified metaphorical concept.